

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.4

ПИТАННЯ ВИДАЧІ ОСОБИ, ЯКА МАЄ МНОЖИННЕ ГРОМАДЯНСТВО

QUESTIONNAIRE OF PERSONS WITH MULTIPLE CITIZENSHIP

Березняк В.С., к.ю.н.,
старший науковий співробітник,
старший викладач кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Філяніна Л.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Кожна держава має власне національне законодавство щодо врегулювання питань громадянства, котре базується на державній політиці. Із розвитком і глобалізацією суспільних та міждержавних відносин більшість держав, зокрема європейських, починають ліберально ставитися до такого явища, як множинне громадянство/поліпатризм. Однією з підстав до визнання множинного громадянства є збереження тісного зв'язку особи з державою у разі імміграції задля збереження повноти громадянських прав. Не дивлячись на переваги такого статусу особи (можливість постійно проживати, працювати, володіти майном та користуватися різними соціальними програмами в державах-громадянства), є деякі правові відносини, що можуть ускладнити життя (подвійна сплата податків та проходження військової служби у державах-громадянства). Водночас наявність множинного громадянства суттєво обмежує державу в наданні будь-якої допомоги за кордоном, включаючи правову допомогу від час процедури екстрадиції. Національним законодавством визначена позиція України щодо можливості поліпатризму громадянина України.

У статті розглядаються питання феномена множинного громадянства та пов'язані з цим складності під час процедури видачі особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння. Проаналізовано міжнародно-правові акти і національне законодавство України та інших держав щодо нормативно-правового регулювання множинного громадянства. Визначено види та можливі наслідки множинного громадянства під час вирішення питань надання правової допомоги, пов'язаної з екстрадицією. Розглянуто позиції держав щодо захисту власних громадян. Акцентовано увагу на національному законодавстві щодо невидачі громадян України. Наголошено на регламентації питань відмови у екстрадиції особи, виходячи з природи поліпатризму.

Виходячи з аналізу міжнародно-правових документів і національного законодавства України, запропоновано внести зміни до нормативно-правових актів щодо вирішення питання видачі особи, яка має множинне громадянство/поліпатризм.

Ключові слова: видача особи, яка скоїла злочин, множинне громадянство, поліпатрид, екстрадиція.

В статье рассматриваются вопросы феномена множественного гражданства и связанные с этим сложности во время процедуры выдачи лица, совершившего общественно опасное деяние. Определены виды и возможные последствия множественного гражданства при решении вопросов предоставления правовой помощи связанной с экстрадицией. Рассмотрены позиции государств по защите собственных граждан.

Ключевые слова: выдача лица совершившего преступление, бипатрид, полипатрид, экстрадиция.

Each state has its own national legislation on settling citizenship issues, which is based on state policy. With the development and globalization of social and interstate relations, most states, including European ones, begin to liberally treat such phenomena as multiple citizenship / polyparenity. One of the reasons for the recognition of multiple citizenship is the preservation of the close relationship between the individual and the state in the case of immigration in order to preserve the fullness of civil rights. Despite the benefits of such a person's status (the ability to permanently reside, work, own and use different social programs in the states-citizenship), there are some legal relationships that can complicate life (double taxation and military service in the states-citizenship). At the same time, the existence of multiple citizenship significantly limits the state in providing any assistance abroad, including legal assistance from the time of the extradition procedure. National legislation defines the position of Ukraine regarding the possibility of a Ukrainian citizen's polyopathy.

The article deals with the phenomenon of multiple citizenship and related complexity during the procedure for issuing a person who committed a socially dangerous act. The international legal acts and the national legislation of Ukraine and other states concerning the legal regulation of multiple citizenship are analyzed. Identified types and possible consequences of multiple citizenship when dealing with issues related to the provision of legal assistance related to extradition. The positions of the states concerning protection of own citizens are considered. The attention is focused on the national legislation on non-issuance of citizens of Ukraine. The regulation of issues of refusal to extradite a person based on the nature of polyparenity is emphasized.

Based on the analysis of international legal documents and national legislation of Ukraine, it is proposed to amend the regulatory legal acts to address the issue of the issue of a person with multiple citizenship / polypathitis.

Key words: extradition of the person who committed the crime, multiple citizenship, polyopathy, extradition.

Постановка проблеми. Кожна держава має власне національне законодавство щодо врегулювання питань громадянства, що базується на державній політиці.

Із моменту набуття незалежності Україною в суспільстві виникають суперечки щодо доцільності множинного громадянства в нашій державі. Множинне громадянство означає, що особа одночасно є громадянином двох або більше держав та має юридичні права й обов'язки щодо цих держав. Не дивлячись на те, що множинне громадянство надає певні переваги: можливість постійно прожива-

ти, працювати, володіти майном та користуватися різними соціальними програмами в державах-громадянства, але є деякі правові відносини, що можуть ускладнити життя. Наприклад, особа, яка має множинне громадянство (поліпатрид), може мати обов'язок щодо сплати податків, проходити обов'язкову військову службу в державах-громадянства. У разі невиконання зобов'язань у кожній із держав-громадянства особа (як громадянин) може бути притягнута до відповідальності. Водночас наявність множинного громадянства суттєво обмежує державу в наданні будь-якої до-

помоги за кордоном, включаючи правову допомогу під час процедури екстрадиції.

Актуальність вивчення феномена множинного громадянства та пов'язані з цим складності під час процедури екстрадиції зумовлюється тим, що тривалий час у доктрині міжнародного та національного права переважало негативне ставлення до такого явища. Натомість сучасне міжнародне право взагалі не забороняє множинне громадянство. А з розвитком і глобалізацією суспільних та міждержавних відносин більшість держав, зокрема європейських, починають ліберально ставитися до такого явища, як поліпатризм. Однією з підстав до визнання множинного громадянства є збереження тісного зв'язку особи з державою у разі імміграції задля збереження повноти громадянських прав.

Аналіз публікацій, в яких розглядається тема. У різні часи теоретичними і практичними питаннями міжнародно-правового та національного регулювання інституту громадянства, зокрема поліпатризму, в Україні та закордоном цікавилися такі вчені, як У. Бек, В. Гасен, В. Лазарев, Й. Мазинг, О. Малиновська, Ю. Тодика, П. Уейсон, П. Чаллий та інші. Питаннями визначення правової природи інституту надання правової допомоги у кримінальних справах, включаючи екстрадицію, було колом наукових пошуків правознавців сучасності, зокрема О. Бойцов, Р. Валєєв, Ю. Васильєв, О. Виноградова, С. Вихрист, В. Волженкіна, Л. Галєнська, Н. Сафаров, Т. Решетнева та інших.

Метою дослідження є аналіз міжнародно-правових актів і національного законодавства України та інших держав щодо вирішення питання видачі особи, яка має множинне громадянство/поліпатрида.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 4 Конституції України в нашій державі є єдине громадянство. Порядок набуття і припинення громадянства регулюється законом [1]. Виходячи із зазначеної норми в Україні немає прямої заборони громадянам нашої держави мати множинне громадянство. Тому деякі громадяни України, користуючись відсутністю заборони множинного громадянства в Україні, також мають паспорт громадян іншої держави.

Сьогодні розрізняють два види множинного громадянства: подвійне громадянство і друге/інше громадянство. Подвійне громадянство характеризується наявністю обов'язкового двостороннього міжнародного договору, тобто держави-учасниці договору визнають, що особа одночасно є громадянином обох держав [2]. Щодо «другого громадянства», то між державами немає двостороннього договору, але незалежно від кількості паспортів інших держав така людина визнається громадянином тієї держави, на території якої така особа перебуває. Отже, в такому разі можна говорити про громадянство *de jure* і громадянство *de facto*.

Сьогодні в Україні офіційної статистики про осіб із другим громадянством не існує. Так, Голова Асоціації єврейських організацій і громад України, член Конкурсної комісії Національного антикорупційного бюро України Й. Зісельс стверджує, що майже 1 млн. українців мають друге, іноземне громадянство, тобто другий і навіть третій паспорт (румунський, угорський, болгарський, грецький, ізраїльський та інші) [3]. За іншою інформацією, в західних регіонах України від 200 до 500 тисяч жителів Закарпаття мають громадянство Угорщини, 80–150 тисяч українців мають румунське громадянство, а багато бізнесменів мають словацькі, чеські, португальські, панамські паспорти [3].

Водночас необхідно акцентувати увагу на питаннях екстрадиції особи з подвійним громадянством. У більшості держав, як і в Україні, діє інститут невидачі власних громадян. Принципова позиція щодо захисту власних громадян відображена в Європейській конвенції про видачу правопопорушників 1957 року, де у ст. 6 «Видача власних громадян» зазначено, що держави мають право відмовити у видачі своїх громадян [4, с. 90]. Так, п/п «Г» п. 1 ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу, 1957 р.» визначено, що Україна не видаватиме іншій дер-

жаві громадян України [5]. Ця умова знайшла своє логічне відображення і в ч. 1 ст. 10 Кримінального кодексу України, де зазначено, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, котрі вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду [6].

Аналогічні положення містяться майже в усіх національних законах зарубіжних держав про екстрадицію осіб. Так, у ч. 1 ст. 61 Конституції Російської Федерації визначено, що громадянин РФ не може бути висланий за межі РФ або виданий іншій державі [11, с. 153]. Також у ст. 23 Конституції Турецької Республіки зазначено, що громадянин не можуть бути вислані з держави або позбавлені права повернутися на Батьківщину [7, с. 288]. Для практики не характерна екстрадиція державою одного зі своїх громадян іншій державі, хоча, наприклад, Республіка Білорусь і деякі інші держави передбачають екстрадицію своїх громадян, якщо це визначено міжнародними договорами, а держава Ізраїль і деякі держави Європейського Союзу (наприклад, Королівство Нідерландів) указують на те, що екстрадиція своїх громадян можлива, якщо вони в обов'язковому порядку будуть повернуті в державу громадянства для відбування покарання. Крім цих держав, допускають екстрадицію Австрійська Республіка, Республіка Індія, Канада [8, с. 459], Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, США та інші [9, с. 197]. Водночас у ст. 27 Конституції Болгарії зазначено, що іноземці, які перебувають в державі на законних підставах, не можуть бути вислані з неї або передані іншій державі проти їх волі і бажання [10, с. 398]. Таким чином ця ситуація вирішується в законодавстві Азербайджанської Республіки, Швейцарії та Французької Республіки.

Щодо питання нормативно-правового регулювання множинного громадянства необхідно звернутися до таких міжнародних документів, як Європейська конвенція про громадянство 1997 р.; Гаазька конвенція, що регулює деякі питання, пов'язані з колізією законів про громадянство 1930 р.; Страсбурзька конвенція про скорочення випадків множинного громадянства і про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства 1963 р.; Протокол про внесення змін до Конвенції про скорочення кількості випадків множинного громадянства та про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства 1977 р.; Додатковий протокол до Конвенції про скорочення кількості випадків множинного громадянства та про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства 1977 р.; Другий протокол про внесення змін до Конвенції про скорочення кількості випадків множинного громадянства та про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства, 1993 р.

Згідно зі ст. 3 Гаазької конвенції 1930 р., особа, що володіє громадянством двох або більше держав, може розглядатися в якості свого громадянина будь-якою з цих держав. Водночас необхідно зазначити, що (відповідно до ст. 4 цієї конвенції) держава не має права здійснювати дипломатичний захист свого громадянина щодо іншої держави, громадянством якої ця особа також володіє. Так, ст. 5 конвенції розкриває ситуацію з третьою державою-громадянства. Так, у межах третьої держави особа, яка має більше ніж одне громадянство, буде розглядатися як така, котра має лише одне громадянство. Водночас держава зберігає за собою право застосування своїх законів, що стосуються особистого статусу і будь-якої чинної міжнародної угоди. Третя держава-громадянства на своїй території визнає за такою особою громадянство або державу постійного проживання, або держави, з якою в таких обставинах ця особа має фактичні найбільш тісні зв'язки» [19]. Отже, виходячи зі змісту ст. 5 цієї конвенції, під час установлення належності особи до громадянства, тієї чи іншої держави, застосовується принцип ефективного громадянства. На жаль, цим принципом користується під час надання дипломатичного захисту, а не екстрадиції. Так, необхідно зазначити, що під час на-

дання дипломатичного захисту враховуються такі чинники, як проживання особи в державі чи її зв'язок із державою, наприклад, постійне місце проживання, роботи, наявність документів певної держави, здійснення політичних прав, місце проживання родичів, місцезнаходження майна [20]. Тобто принцип ефективного громадянства дозволяє визначити те, якому із громадянств особи-поліпатрида надати перевагу.

Водночас російська вчена Т. Решетнева пропонує вирішувати суперечку між державами з питання екстрадиції поліпатридів за допомогою таких міжнародно-правових засобів, як звернення держав за допомогою до Міжнародного Суду ООН, укладення міжнародних договорів, а також за допомогою внесення критеріїв ефективного громадянства в національне кримінально-процесуальне законодавство Російської Федерації, що враховують правову природу поліпатризму [12]. Крім цього, Т. Решетнева пропонує під час з'ясування правової природи поліпатризму виходити з таких положень:

– поліпатризм *de jure* – заснований на двосторонньому міжнародному договорі про встановлення подвійного громадянства і відповідного взаємного визнання всіх правових наслідків, що випливають із цього стану. Наявні в особи громадянства мають рівне значення і жодна із зацікавлених сторін (держав) не може розраховувати на задоволення своєї претензії, посилаючись на громадянство такої особи. Отже, запит про екстрадицію відхиляється;

– поліпатризм *defacto* – використовується принцип ефективного громадянства. Таким чином, якщо йдеться про екстрадицію поліпатрида, то держава громадянства, що було набуто другим (наступним), має задовольнити прохання держави первинного громадянства, але за умови відсутності обставин (окрім громадянства), що перешкоджають видачі [12].

Водночас Т. Решетнева також пропонує під час регламентації відмови у видачі особи для кримінального переслідування виходити із самої природи поліпатризму. Так, при поліпатризмі *de jure* запит про видачу, що базується на приналежності до громадянства, необхідно відхилити (хоча в договорі держави можуть встановити інше правило). При поліпатризмі *defacto*, необхідно враховувати низку обставин. По-перше, якщо громадянство держави-контрагента є первинним (громадянство набуто раніше), то підлягає задоволенню не запит, а особа видачі. По-друге, якщо громадянство держави-контрагента є наступним (громадянство тієї держави, що набуто особою пізніше за часом у порівнянні з початковим громадянством), то запит про видачу задовольняється на користь тієї держави-ініціатора, чие громадянство виступає як початкове, у всіх інших випадках запит про видачу поліпатрида не має підлягати задоволенню [12].

Російський учений О. Бойцов зазначає, що застосування принципу ефективного громадянства внутрішньодержавними судами суперечить міжнародному праву (оскільки, надаючи перевагу громадянству однієї держави, тим самим зазіхають на суверенітет іншої), але цілком допустимо в міжнародному судочинстві. За його словами, кращий шлях вирішення цього питання полягає в укладанні багатостороннього договору, в якому держави, добровільно обмежують свої суверенні права, закріплюють взаємоприйнятні для всіх загальні правила і механізми (підходи і процедури) вирішення юрисдикційних колізій, що виникають у таких ситуаціях [13, с. 493].

Водночас не можна погодитись з твердженням про те, що для поліпатризму *de jure* (під час подання запиту до держави-контрагента на екстрадицію особи) жодна із зацікавлених держав не може розраховувати на задоволення свого клопотання, посилаючись на громадянство такої особи. Так, запит про екстрадицію відхиляється. На нашу думку, в такому разі, керуючись ст. 2 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р., необхідно застосовувати загальну підставу для екстрадиції – принцип екстрадицій-

ності злочину, коли видача підозрюваної/обвинуваченої/засудженої особи здійснюється за злочин, що карається за законодавством держави-ініціатора і держави-контрагента позбавленням волі або згідно з постановою про арешт на максимальний термін (не менше одного року), або більш серйозним покаранням. Водночас необхідно враховувати такі моменти, як тяжкість злочину і наявність підстав для відмови в екстрадиції, наприклад, наявність покарання у вигляді смертної кари.

Що стосується поліпатризму *defacto*, то в такому разі, крім черговості набуття громадянства, необхідно враховувати фактор його законності. Так, саме заборона подвійного громадянства в зацікавлених державах щодо екстрадиції може бути підставою для відмови у видачі такої особи, бо така особа буде вважатися громадянином однієї, першої держави-громадянства. Це твердження кореспондується із ст. 1 Конвенції про скорочення випадків множинного громадянства та про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства 1963 р., де зазначено, що повнолітні громадяни договірних сторін, що набули на основі вільного волевиявлення шляхом натуралізації, оптиці або відновлення, громадянство іншої договірної сторони, втрачають попереднє громадянство. Їм не дозволяється зберігати своє попереднє громадянство [14].

Водночас ст. 15 «Інші можливі випадки множинного громадянства» Європейської конвенції про громадянство вказує на те що, положення цієї конвенції не обмежують право держави-учасниці встановлювати у своєму внутрішньодержавному законодавстві право на збереження чи втрату громадянства особи у разі набуття/наявності громадянства іншої держави, а також пов'язувати набуття або збереження її громадянства з відмовою від іншого громадянства або його втрати [15].

Водночас п. 1 ст. 2 Закону України Про громадянство України 2001 р. визначає, що законодавство України про громадянство ґрунтується на принципі єдиного громадянства – громадянства держави Україна і виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Водночас у цьому ж пункті прямо передбачено, що у разі набуття громадянином України громадянства (підданства) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. У разі набуття іноземцем громадянства України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України [16]. Тобто відповідно до цього закону, в нашій державі не виключається можливість поліпатризму, але у відносинах з Україною, включаючи випадки процедури екстрадиції, особа буде визнаватися тільки як громадянин України, котрий знаходиться під захистом і піклуванням нашої держави.

Водночас необхідно враховувати положення ст. 14 Європейської конвенції про громадянство, що передбачає два випадки множинного громадянства *ex lege*. Відповідно до цієї норми, держава-учасниця дозволяє дітям, які автоматично набули різних громадянств під час народження, зберігати ці громадянства, а також надає право своїм громадянам мати інше громадянство, якщо воно набувається автоматично у зв'язку зі вступом у шлюб. Тобто Європейська конвенція про громадянство, що набула чинності для України у 2006 р. передбачає випадки законного набуття другого громадянства за народженням, а також у зв'язку зі вступом у шлюб.

Під час урахування фактора законності громадянства також необхідно звернути увагу на положення ст. 1 Додаткового протоколу до Конвенції про скорочення кількості випадків множинного громадянства та про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства, в якій зазначається, що кожна договірною стороною зобов'язується повідомляти іншу договірну сторону про випадок набуття громадянства повнолітньою або неповнолітньою особою, яка є громадянином цієї держави, котре мало місце відпо-

відно до умов, що містяться у ст. 1 цієї конвенції [17]. Отже, держава, для яких цей протокол набув чинності, беруть на себе зобов'язання повідомляти зацікавлених держав-учасниць про факт набуття громадянами громадянства іншої держави. Так, відповідно до цього протоколу, необхідно встановити факт повідомлення держави-попереднього громадянина про набуття громадянином статусу поліпатрида.

Окремим питанням постає можливість застосування положення ст. 17 Європейської конвенції про видачу 1957 р. Ця норма передбачає, якщо видача запитується одночасно більш ніж однією державою за один і той же злочин або за різні злочини, держава-контрагент приймає своє рішення з урахуванням всіх обставин, звертаючи особливу увагу на відносну тяжкість та місце скоєння злочину, відповідних дат направлення клопотання, громадянства особи, стосовно якої порушено клопотання про екстрадицію, а також необхідність подальшої видачі іншій державі. Так, у договорах США про видачу, крім перерахованих обставин, також ураховуються положення договору, що застосовується. Таким чином, як здійснення дискреційних повноважень державний секретар зберігає повноваження щодо того, якому запиту слід віддати перевагу [18]. Отже, вирішення пріоритетності питання щодо видачі однієї із держав-ініціатора віддають на розсуд держави-контрагента. Водночас, на нашу думку, застосування ст. 17 цієї конвенції є можливим тільки в разі поліпатризму *de jure* з урахуванням загальних підстав для екстрадиції та наявності підстав для відмови в екстрадиції. Крім того, необхідно враховувати думку особи, яка підлягає процедурі екстрадиції. Доцільно дізнатися те, громадянином якої держави вона себе вважає.

Отже, виходячи з аналізу міжнародно-правових документів національного законодавства України, пропонується під час укладання двосторонніх договорів ввести таку норму.

Якщо екстрадиція особи запитується двома чи більше державами, громадянином яких він є, і між державами підписано спеціальний договір, то видача проводиться на загальних підставах для екстрадиції з урахуванням всіх обставин, включаючи підстави для невидачі.

Якщо екстрадиція особи запитується двома чи більше державами, громадянином яких він є, і між державами відсутній спеціальний договір, то запитувана сторона приймає рішення з урахуванням вивчення таких обставин:

1) фактора першочерговості громадянства;

2) законності перебування у громадянстві:

- заборона подвійного громадянства у державах, громадянином яких він є, причини відсутності з його боку письмової відмови від попереднього громадянства під час отримання іншого громадянства;

- підстави отримання особою іншого громадянства (набуття іншого громадянства за народженням і у зв'язку зі вступом у шлюб);

- факт повідомлення держави первинного громадянства про набуття іншого громадянства її громадянином.

Під час установлення факту незаконного перебування у громадянстві особи, яка підлягає екстрадиції, перевага надається державі первинного громадянства. В іншому разі видача здійснюється на загальних підставах для екстрадиції з урахуванням усіх обставин, включаючи підстави для невидачі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. URL: <http://president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>.
2. В каких государствах разрешено иметь двойное гражданство (13.08.2017). URL: <http://100migrantov.ru/grazhdanstvo/dvoinoe/gde-razresheno-dvoinoe-grazhdanstvo.html>.
3. Около миллиона украинцев имеют второе гражданство (21.01.2015) / Українська правда. URL: <https://forum.pravda.com.ua/index.php?topic=819013.0>.
4. Березняк В.С., Тертишник В.М. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України: Монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ., 2010. 171 с.
5. О ратификации Европейской конвенции о выдаче правонарушителей 1957 года, Дополнительного протокола 1975 года и Второго дополнительного протокола 1978 года к Конвенции: Закон Украины от 16 января 1998 года № 43/98-ВР.
6. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 1 лист. 2017 року. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2017. 212 с.
7. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
8. Международное право: учебник / отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. Москва: Междунар. отношения, 2000. 720 с.
9. Фельдхэм Р. Дж. Настольная книга дипломата / пер. с англ. В.Е. Улаховича. 2-е изд. Минск: Новое знание, 2001. 304 с.
10. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. и со вступ. статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
11. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 года: [извлечение] // Табалдиева В.Ш. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства: учеб. пособие. Москва: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. С. 153–154.
12. Решетнева Т.В. Экстрадиция полипатридов в российском уголовном процессе: проблемы теории и практики: автореферат диссертации ... кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – Уголовный процесс; Криминалистики судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность. Екатеринбург, 2009. 31 с.
13. Бойцов А.И. Выдача преступников. Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 795 с.
14. Конвенция о сокращении случаев множественного гражданства и о воинской обязанности в случаях множественного гражданства 1963 года. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_302.
15. Европейская конвенция о гражданстве от 6 ноября 1997 года. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004.
16. Закон України «Про громадянство України» від 19.02.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
17. Дополнительный протокол к Конвенции о сокращении числа случаев множественного гражданства и о воинской обязанности в случаях множественного гражданства, 1977 года. URL: <https://rm.coe.int/168007798a>.
18. Douglas McNabb Extradition Treaty Law and Procedure – Part 39 (July 20, 2011). URL: <https://internationalextraditionblog.com/tag/multiple-countries-requesting-extradition-of-same-person>.
19. Гаагская конвенция о некоторых вопросах, относящихся к коллизии законов о гражданстве, 1930 года. URL: <http://www.hrighs.ru/text/b3/Chapter9.htm>.
20. Принцип эффективного гражданства (29.09.2013). URL: <http://dillinger.ru>.